

עלון כל המועדים

מתוך סדרת הספרים

גליון ע'א הלכות והליכות בענין "תענית עשרה בטבת"

דיני ליל הצום

תעניות אלו [מלבד תשעה באב ויו"כ] מתחילים מעמוד השחר ועד צאת הכוכבים (תקסד א). לכן בליל הצומות מותר לאכול ולשתות לפני שהצום מתחילה מעלות השחר (שו"ע תקנ ב).

אכילה קודם עלות השחר: ישן שינת קבע בליל התענית אסור לו לאכול אפילו קם לפני עלות השחר א"כ התנה לפני השינה שיאכל לאחר שיקום (שו"ע תקסד א רמט ג).

שתיה קודם עלות השחר: יש אומרים שמותר אפילו לא התנה על כך, והטעם: דמסתמא דעתו של אדם לשתיה אחר השינה והוא כאילו התנה (רמ"א תקסד א).

ולכתחילה: ראוי להחמיר ולהתנות גם על שתיה כדעת המחבר (שו"ע תקסד ו, משנ"ב שם ו). ואם רגיל תמיד בשתיה בקומו אינו צריך להתנות (משנ"ב תקסד ס"ק ו).

שטיפת הפה

אין לשטוף את פיו במים בבוקר ובמקום צער מותר לעשות כן אך יזהר לכפוף ראשו ופיו כלפי מטה כדי שלא יכנסו מים לגרונו (משנ"ב תקסד ס"ק יא).

חומרות בעשרה בטבת

בעשרה בטבת אין נוהגים בחומרות כשל ת"ב, והטעם: לפי שבתחילה שרצו וקיבלו עליהם לצום לא קיבלו שיהיה בחומר של תשעה באב לפי שאין רוב הציבור יכול לעמוד בגזרה זו (מג"א תקנ ג משנ"ב שם ס"ק ב) חוץ מתשעה באב הואיל והוכפלו בו צרות החורבן ב' פעמים (לבוש תקנא ב).

להתרחץ

מותר לרחוץ את כל גופו בתענית (שו"ע תקנ ב) ומיהו נוהגים להחמיר שלא לרחוץ כל גופו במים חמים (שעה"צ שם ס"ק ח).

כשעשרה בטבת חל בערב שבת מותר לרחוץ אף בחמים לכבוד שבת (שעה"צ תקנ ס"ק ח, משנ"ב ס"ק ו).

"ירח טבת מאד לקיתי בו ונשתנו עלי סדרי נתיב"ו" (מתוך סליחות לעשרה בטבת).

"ויהי בשנת התשיעית [למלכות צדקיהו] בחודש העשירי בעשור לחודש בא נבוכדנצר.. וכל חילו על ירושלים ויבן עליה ויבנו דיק [מגדל הנבנה מול עיר ללוכדה] סביב, ותבוא העיר במצור... ויחזק הרעב בעיר ולא היה לחם ותיבקע העיר" (מלכים ב כה א-ז).

עשרה בטבת הוא יום תענית ציבור (זכריה ה, יט).

הטעם: ב' בטבת, שנת ג' אלפים של"ז, החל נבוכדנצר מלך בבל במצור על ירושלים. מצור זה היה תחילתה של הפורענות שבסופה היו חורבן בית המקדש הראשון וגלות בבל (מלכים ב, פרק כה, פסוקים א ד, תוספתא מסכת סוטה פרק ו הלכה י, משנ"ב תקמט ס"ק ב).

מהות הצום

כדי לעורר הלבבות שנשוב ממעשינו הרעים והצום הוא הכנה לתשובה והתשובה היא העיקר (רמב"ם הלכות תענית פ' ה הלכה א).

הנהגה ביום צום: אסור להרבות בשחוק ובשמחה אלא צריך להשרות עצמו אוירה של כובד ראש (שו"ע תקסח יב), וראוי לנוהג כן גם בלילה שלפני הצום (דיני ארבע תעניות צבור הקבועים ב להרה"ג רבי שריה דבילצקי שליט"א).

הכרזה

בני ספרד נהגו שבשבת שלפני צום עשרה בטבת [וצום י"ז בתמוז], אחרי קריאת ההפטרה, שלח הציבור מכריז ומודיע לציבור המתפללים באיזה יום יחול הצום (אבודרהם עמוד רנד שו"ע תקנ ד).

הטעם: לפי שבזמן חז"ל תעניות אלו לא היו קבועות, אלא תלויות ברצון הציבור כדאמרינן (ר"ה יח, ב), רצו מתענים לכן נהגו להכריז עליהם, כדי להודיע שאכן רוצים הם להתענות.

טעם בני אשכנז שאין מכריזים דקיי"ל דעכשיו אינו תלוי ברצון דכבר קבלנו עלינו התעניות לכן כתב הרמ"א דמנהג האשכנזים שלא להכריז דעכשיו אינו תלוי ברצון (ביאור הגר"א או"ח סימן תקנ, ערוה"ש שם).

בעל נפש: בעל נפש יחמיר בכולם [כת"ב] מלבש נעילת הסנדל
שלא יחמיר משום חובא ואיטלולא (משנ"ב תקנ ס"ק ו), ובשער הציון
(שם ח) כתב בשם השל"ה דבעל נפש צריך להפסיק מבעוד יום,
הטעם שבעל נפש יחמיר: משום שהטעם שהקהילו משום שאין
הציבור יכול לעמוד בזה ולכן מי שיכול שיחמיר (מג"א).

נישואין בליל עשרה בטבת: יש אומרים שאין ראוי לעשות נשואים
אור ליום התענית וה"ה שבע ברכות כדברי המשנ"ב (תקנ ו ושעה"צ
שם ט) דבעל נפש יחמיר בכל העינויים מהלילה, ובשעת הדחק
אפשר לעשות נישואים [מלבד ליל י"ז בתמוז]. (הגרשז"א הליכות
שלמה דיני תעניות פרק שלושה עשרה א ד"ה שם א אורחות הלכה 1).
ויש אומרים: שאין צריך להימנע מלערוך נשואים [מלבד ליל י"ז
בתמוז] ושרי לנגן בכלי זמר באופן הרגיל (הגר"ש"א בית התנים פרק ו
סי"א)

דחיית התעניות

צום נדחה: כשחל צום ביום השבת הוא נדחה עד לאחר השבת
(שו"ע תקנ ג), והטעם: [נדחה ולא מקדימים ליום חמישי] משום
דאקדומי פורענותא לא מקדימינן (מגילה ה, א).

צום בערב שבת: רק צום עשרה בטבת יכול לחול בערב שבת
וצמים בו ואינו נדחה (משנ"ב תקנ ס"ק י). מוציא ס"ת במנחה אך לא
אומרים תחנונים ולא נפילת אפים מפני כבוד שבת (משנ"ב שם יא).

אם היה אפשר שיחול עשר בטבת בשבת היו מתענים אפילו
בשבת (ב"י תקנ ד"ה והר"ד בשם אבודרהם סוף תפילת תענית), הטעם:
לפי שכתוב בו "בעצם היום הזה" (יחזקאל כד ב) כמו ביו"כ
(אבודרהם) אלא שאינו יכול לחול בשבת. ביאור הענין מ"ש מכל
התעניות, כל התעניות מתענים מפני המאורעות שארעו ותלוי
בחודש כדכתיב בקרא, א"כ יכולים להתענות גם למחר, ולכן
כשחל בשבת נדחה למחר, אבל בעשרה בטבת דכתיב "בעצם
היום הזה" (עי' ר"ה דף יח, ב), א"כ הוא דין דוקא באותו יום, וע"כ
א"א לדחותו למחר, ושפיר היה אפשר להתענות אף בשבת
(חידושי הגר"ח ראש השנה דף יח, ב).

נתינת צדקה ביום התענית

נוהגים לתת צדקה ביום התענית כדאיתא בגמרא (ברכות ו, ב)
אגרא דתעניתא צדקתא, סכום הנתינה: יש נוהגים לשער כמה היו
אוכלים ביום התענית וליתן לעניים בערב (של"ה תענית נר מצווה ד"ה
אמרו הקדמונים משנ"ב תקסו ס"ק יב). הטעם: דאל"כ נראה כאילו
התענה כדי לחסוך מעות האכילה (אלף המגן תקפא ס"ק ג).

להשלים מאה ברכות

בתענית שמתחילה מהיום כגון עשרה בטבת י"ז בתמוז צום גדליה.
לבני ספרד צריך להשלים חמש ברכות משום שביום רגיל יש מאה
ואחד ברכות שהוא כולל ד' סעודות ובתענית שמתחילה מהיום
חסרה סעודה אחת ונשאר להשלים חמש על נמ"י המוציא וד'
דברכת המזון. לבני אשכנז שמברכים ב' ברכות על תפילין צריך
להשלים ד' ברכות.

צורת ההשלמה על ידי ברכת אשר יצר וכן אפשר על ידי שיכון
לברכות של קריאת התורה והפטרה שקוראים בתענית (קשו"ע ו ז,
שו"ע רפד ג כתב עצה זו לענין שבת ונראה דה"ה הכא, עיין מג"א סו).

קבלת צום: אין צריך לקבל על עצמו צום, והטעם: כיון שהוא
תענית ציבור.

אמירת שליח ציבור ענו

בחזרת הש"ץ בתפילת שחרית ובמנחה אחר ברכת "ראה בענינו"
מוסיף הש"ץ תפילת "עננו" וחותרם "ברוך אתה ה' העונה בעת צרה"
(שו"ע תקסו א).

הטעם שאומר זאת בברכה זו: לפי שכתוב בתהילים (יט טו) "ה'
צורי וגאלי" וסמך ליה (כ ב) "יענך ה'" (משנ"ב תקסו ס"ק א) וכיון
שמוזכרים "גואל ישראל" מוזכרים "עננו כי בצרה גדולה אנחנו".

ענו ביחיד

יחיד המתענה בין תענית ציבור בין תענית יחיד אומר "עננו"
וחותרם "עונה בעת צרה", ואומר זאת במנחה ב"שמע קולנו" לפני
"כי אתה שומע תפילת" ומסיים "שומע תפילה" (שו"ע תקסא א).
והטעם: לפי שאותה ברכה והחתימה משמע בין התענית בין כל
מילי (רש"י תענית יג, ב ד"ה בשומע) ואפילו היה מתפלל עם הש"ץ
והגיע הש"ץ לברכת עננו ישתוק היחיד ויאמר בשומע תפילה (בה"ל
תקסא א).

הטעם שיחיד אומר ענו רק במנחה ולא בשחרית [אע"ג דשאר
מעין המאורע שבתפילה אומר ערבית שחרית ומנחה], לפי שחוששים
שלא יאחזנו בולמוס או מחמת אונס אחר יצטרך להפסיק תעניתו,
ואם יאמר שחרית נמצא דאמירתו הוי ברכה לבטלה, ובמנחה
אע"פ שיפסיק תעניתו מ"מ צם חצי יום ולא הוי לבטלה, ובשליח
ציבור אין חשש זה מכיון שמתפלל עבור הציבור ודאי יש בציבור
אנשים שיצומו כל ביום ולא הוי לבטלה (שו"ע תקסא ג).

מנהג הספרדים לאומרו גם בשחרית אם דעתו להשלים התענית
(שו"ע תקסב א). והטעם: דאפילו יאחזנו בולמוס ויאכל אינו שקרן
בתפילתו דכיון שתקנו להם חכמים להתענות מיקיר שפיר צום
תעניתו אע"פ שאינו מתענה יום תענית הוא (לבוש תקסא ג).

מנחה גדולה: אע"פ שהוששים שמא יאחזנו בולמוס וולכן אין אומר עננו שחרית] במנחה גדולה אומר "עננו", הטעם: דאפילו יאחזנו בולמוס התענה על כל פנים עד הצות (ערוה"ש תקס"ד).

הטעם שיחיד אומר ב"שמע קולנו" ולא כשליח ציבור ב"גואל ישראל" לפי שאין יחיד קובע ברכה לעצמו (לבוש תקס"א).

הטעם שאינו מסיים "העונה בעת צרה" לפי שאין לשנות ממטבע התפילה ליחיד (לבוש תקס"ב).

קטן שאינו צם לא יאמר ענינו במנחה, והטעם: משום שגם גדול שאינו צם אינו אומר ולא שייך בזה דין חינוך (שו"ת שבט הלוי ח"ה סימן קלא).

קריאת התורה

ויחל משה: הטעם שקרואים פרשה זו

לפי שענין היום הוא בקשת סליחה ורחמים וקריאה זו מעניא דיומא שהוא יום בקשת רחמים ותחנונים (מחזור ויטרי סימן רע"ב בשם השימושא רבא).

טעם אחר: משום שבפרשה זו מבואר שנתעטף הקב"ה כש"ץ והראה למשה רבינו סדר עבודות הסליחה ומחילה וי"ג מידות של רחמים ולכן תקנו לקרוא פרשת ויחל (מחזור ויטרי שם בשם הגאונים). טעם אחר: לרמזו כשם שכיפר לנו הקב"ה על מעשה העגל ונתן לנו את הלוחות השניות כן אנו מקווים שיבנה לנו בית המקדש במהרה בימינו (ערוה"ש תקס"ב).

הטעם שמתחילים ויחל (שמות לב יא) ד' פסוקים ומדלגים לפסל לך (פרק לד) עד אשר אני עושה עמך (פסוק י').

לפי שרוב התעניות קשורות לחורבן הבית ובקריאת ויחל אנו מביעים בקשתינו שכשם שה' סלח לנו על מעשה העגל ונתן לבני ישראל את לוחות האחרונים כן יבנה לנו את בית המקדש לפיכך קוראים את שני הקטעים בפרשת כי תשא בקמץ הראשון משה מבקש מחילה וסליחה ובקמץ השני הקב"ה נעתר ואומר לו פסל לך לוחות ומבטיח לו (שמות לד י) "נגד כל עמך אעשה נפלאות" (ערוה"ש תקס"ב).

הפטרה: אין מפטירים בתעניות (שם ב) [מלבד ט' באב שמפטירים], הטעם: מפני ביטול מלאכה (לבוש תקס"ב).

סדר הקריאה

נהגו שבשלושה מקומות בקריאה, הציבור אומר ואחריו חוזר הבעל קורא, וקורא בדרך בקשה (משנ"ב תקס"ג יג).

א. "שוב מהרון אפך" (שמות לב יב), הטעם: שזה כעין בקשה שישו"ב ה' מהרון אפּו וחוזר השליח ציבור וקורא פסוק זה בעצמו (ערוך השולחן תקס"ג).

ב. כשמגיע לפסוק "ויעבוד ה' על פניו ויקרא" הציבור אומר ה' ה' (שמות לד ו), הטעם: כדי להזכיר י"ג מידות של רחמים (ערוך השולחן שם).

ניגון הי"ג מידות במשנ"ב (משנ"ב תקס"ג יג) מבואר שצריך לומר בדרך בקשה ולכן הטעמים הם של ימים נוראים בדרך בקשה (הובא בלוח הלכות ומנהגים ולזניק בשם הגר"ש דבילצקי צום גדליה).

הטעם שאין חסרון במה הציבור מתחיל "ה' ה'" כל פסוקא דלא פסקיה משה אן לא פסקין וכן איך מסיימים בתיבת "ונקה" שהוא אמצע פסוק:

כיון שהציבור אומר אותו בעל פה דרך תחינה ובקשה אין בזה משום כל פסוק דלא פסקיה (שערי אפרים ש"י ס"ה פתחי שערים שם). טעם אחר: כיון שאומרים זאת ברבים יש כוח לרבים להפסיק הפסוק (אגרו"מ האו"ח ח"ב סימן קה).

טעם אחר: לפי שהקב"ה קרא את הי"ג מידות וכיון שהקב"ה אמרם אין בכך איסור (אלף לך שלמה סימן מג).

ג. כשמגיע הבעל קורא ל"וסלחת לעוננו ולחטאתנו ונחלתנו" (שמות לד ט). והטעם: שזהו גם כן בקשת סליחה שה' יסלח לעונותינו (ערוך השולחן שם).

העולה לתורה בפסוקים אלו: כשהקהל אומר "שוב מהרון" וזה ה"י הבעל קורא והעולה שותקים, ורק אחר שסיימו הקהל אז הבעל קורא עם העולה (משנ"ב תקס"ג יג).

בדינו: וראוי לזהר שהש"ץ ימתין עד שיסיימו כולם ואח"כ יתחיל והטעם: כדי שישמעו כולם מהתורה (משנ"ב תקס"ג יג).

הטעם שהציבור עונה בקריאה של כהן ושל ישראל ובקריאה של לוי אין הציבור עונה עמהם.

לפי שכל תענית היא על צרה הבאה על ישראל על סקירת עוונותיהם ואין שום פקודה שלא הגיעה מחטא העגל כדכתיב (שמות לב לד) "וביום פקדי ופקדתי" לכן קוראים פרשה זו להזכיר הסליחה ולעורר רחמי האל על ענין זה.

ולפי שהרבה מישראל היו נלכדים בחטא זה כמו כן אחרון הכהן אע"פ שהיה אנוס וכוונתו לשם שמים היתה, בכל זאת היה צריך כפרה וסליחה לפיכך בקריאה של כהן ושל ישראל הציבור עונים

הפטרה: מפטירים בישיבה (נח ו) "דרשו ה'" (ש"ע תקסו א), והטעם: לפי שמדבר בענין התשובה (לבוש תקסו ב).

הטעם שמפטירים במנחה: דכתיב (ישעיהו נו א) "שמרו משפט ועשו צדקה", ואגרא דתעניתא לעת ערב, היינו הצדקה של התענית היא לעת ערב לכן מפטירים בערב לאחר שנתנו צדקה (תוס' מגילה כא, א).

מנהג הספרדים: שלא להפטיר במנחה בתעניות מלבד תשעה באב (ב"י תקסה, מנהגי האר"י כה"ח תקסו י) ורצוי שלא יעלה למפטיר בן עדות המזרח במנין שמפטירים בו (דיני ארבע תעניות קבועים להרהר"ג רבי שריה דיבילצקי סדר מנחה ד).

הטעם שבברכות הפטרה מסיים ב"מגן דוד" ואין אומרים "על התורה", לפי שברכת התורה נתקנה רק לשבתות וימים טובים שמזכירים אותה בו ביום, ומורה בה לה' על המתנה הנכבדה שנתנו לנו באותם הימים (כל בו סב).

שים שלום

במנחה בתענית ציבור אומרים "שים שלום" ולא "שלום רב", והטעם כתב התשב"ץ נקוט כלל זה בידך כי בכל עת שקוראים בתורה אומרים בתפילת י"ח "שים שלום" לפי שיש בו תורת חיים (אות רלט).

טעם אחר: לפי שנכללת בברכת "שים שלום" כל ברכת כהנים והוי בעין המשך לה ולכן אומרים "שים שלום" בתפילה שיש בה ברכת כהנים (משנ"ב קבז ס"ק יב).

נשיאת כפים כל תענית ציבור יש בה נשיאות כפים במנחה (ש"ע תקסו ח) מלבד יו"ב שממתינים עד נעילה שהיא במקום מנחה דשאר תעניות. הטעם: לפי שבמנחה בשאר ימות השנה אין נושאים כפיהם מפני שחוששים לשכרות, ובצום אין החשש הנ"ל (לבוש).

מנחה גדולה: י"א דאין נושאים כפיהם כדי שלא יחליפו עם מנחה של שאר הימים, ובמנחה קטנה אין חשש שיחליפו מפני שדומה לנעילה (לבוש, הגרשו"א הליכות שלמה יג א). ויש שנהגו שנושאים כפים גם במנחה גדולה (חזו"א או"ח סימן כ).

ומזכירים פסוקים דרחמים שבתוך הפרשה להתפלל עליהם אבל שבט לוי שלא היה בכלל הטא העגל שנאמר (שמות לב כו) "ויאספו אליו כל בני לוי" ועדיין הם בתמותם דהכי לא עבדו לעבודה זרה, ע"כ בקריאה של לוי אין הציבור עונה ומתפלל למען יהיה לאות כי שבט לוי נקי מאותו החטא ואין הציבור צריך להתפלל עליו (ספר המנהגים לרבינו אברהם קלויזנר מנהגי חודש השוון).

תפילת מנחה – קריאת התורה

מוציאים ס"ת וקוראים שלושה קראים בפרשת "ויחל" כשחרית (ש"ע תקסו א),

הטעם שקוראים בתענית ציבור גם בעת תפילת מנחה לפי שחטא אדם הראשון היה בשעה עשירית מן היום ולכן נהגו לקרוא אז בתורה (אבודרהם).

טעם אחר: לפי שתפילת מנחה היא עת רצון וגם אבותינו לא נענו אלא בתפילת מנחה ביצחק כתיב "לפנות בוקר" בדודו כתיב "משאת כפי מנחת ערב" באלהו כתיב "בעלות המנחה" וכן בדניאל וכן עזרא נענו בשעת תפילת מנחה (ספר מטעמים החדשים בשם ספר לקוטי הפרדס).

"ותגלה ותראה": ביום חול שאין בו מפטיר אומרים "ותגלה ותראה" ובוזא אנו מבקשים על הגאולה העתידה, ומה שאומרים במנחה בתענית ציבור "ותגלה ותראה" אע"פ שיש הפטרה ואומרים ברכת "שמחנו" בברכות הפטרה. כדי לא להשוות תענית ציבור לשבת ויו"ט, ועוד כדי להרבות בו בתפילות ובקשות על הגאולה (אוצר כל מנהגי ישרון).

הטעם שהמפטיר עולה במנין שלושה בשונה משבת שאין המפטיר עולה למנין שבעה קראים (או"ח רפ ב ד רמ"א שם) לפי שד' צומות מותרים בעשית מלאכה, ובכדי שלא לבטל את העם ממלאכה המפטיר עולה למנין שלושה, משא"כ בשבת שאין ביטול מלאכה אין המפטיר עולה למנין שבעה קראים (מנהגי בית יעקב סימן קמב).

הטעם שבתפילת שחרית קוראים בתורה לאחר התפילה ובתפילת מנחה קוראים קודם התפילה לפי שמעיקר הדין צריך לקרות קודם התפילה כדי לעמוד בתפילה מתוך דברי תורה, אלא שבשחרית שיש הרבה שמאחרים ויפסידו קריאת התורה דחו אותה לסוף התפילה, אבל במנחה שמי שרוצה להתפלל מזדרז לבוא שאין בה אלא שמונה עשרה בלבד ולכן קוראים קודם התפילה (סידור צילותא דאברהם עמוד שסה).